

PAPER DETAILS

TITLE: Nigde'deki Hristiyan Türk Kiliselerinde Yer Alan Ejder Figürleri: İkonografik Açıdan Bir Bakis

AUTHORS: Mehmet EKİZ

PAGES: 39-62

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/152398>

NİĞDE'DEKİ HIRİSTİYAN TÜRK KİLİSELERİNDE YER ALAN EJDER FİĞÜRLERİ: İKONOĞRAFİK AÇIDAN BİR BAKIŞ

Mehmet EKİZ*

Özet

Hemen her toplumda kendine yer bulan ejder figürüne kimi kültürlerde iyi kimisinde kötü anlamlar yüklenmiştir. Maddi âlemin dışında hayal ürünü bir yaratık olmakla birlikte gerek kozmolojik gerekse mistik manalar yüklenen bu varlık, ona bu anlamları yükleyenlerin maddi dünyalarını da etkilemiştir. Türklerin Asya'dan getirdikleri ve Anadolu'da da kullanmayı sürdürdükleri bu figür Niğde'deki yapılarda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Niğde'de yaşayan Hıristiyan Türklerin kiliselerinde ve evlerinin çötenlerinde, Müslüman Türklerin ibadet mekânlarının yanı sıra türbe ve sivil mimarîsinde kendine yer bulan ejder figürünün Anadolu'da yaşayan Hıristiyan ve Müslüman Türklerin sanat ürünleri arasındaki benzer yönleri bu çalışmanın konusu olmuştur.

Anahtar kelimeler: Anadolu, Niğde, Hıristiyan Türkler, Ejder, Selçuklu sanatı,

Abstract

The figure of dragon taking a place almost in every society, have been ascribed bad and good meanings. Although a creature of fiction is at outside of the material universe, both cosmological and mystical meanings uploaded for the creature, has also influenced the material meanings of those who ascribed meaning to it. The figure brought by Turks from Asia and kept using in Anatolia, has been often seen on architectural structures in Niğde. The figure of the dragon is seen in both Christian Turks's churches, gargoyle of their houses, and Muslim Turks' religious buildings as well as their tombs and civil architecture, which been the subject of similar aspects of this figure in Muslim and Christian Turks' art productions.

Key words: Anatolia, Niğde, Christian Turks, Dragon, Seljuk art

* Dr. Mehmet Ekiz Niğde Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

En eski çağlardan beri her toplumda duyuları aşan ve insan zihninin algılayıp ancak izah edemediği tabiatüstü ve gizemli olaylar, doğaüstü varlıklar ve olgularla açıklanmaya çalışılmıştır. İnsanın zihinsel kavrayışının dışında yer bulan bu anlaşılmazlık ve bilinmezlikler ile ruhi gerginliğe sebep olan ve aydınlatılamayan gizli güçler, insanoğlunun hayal dünyasını ve onun fantastik kurgusunu besleyerek çok farklı metafizik bir dünya yaratmalarına sebep olmuştur. Maddi âlemin dışında, insanların hayal dünyalarında, rüyalarında veya karabasanlarında yaşattıkları bu varlıklar bilinen ve sıradan mahlûklardan farklı, tabiatüstü veya birkaç farklı yaratığın vücut parçalarının birleştirilmesi sonucu meydana getirilmiş karışık biçimlere sahip formlarla hayal edilmişlerdir. Kadim Asyalı kavimlerde de algılama biçimi pek farklı olmamış bilhassa kıtanın iç kesimlerinde yaşayan halkların, muhayyilesinde yer edinen olağanüstü güçlere sahip, bu varlıklar daha çok bölge insanı tarafından anlaşılması ve izahı güç, büyü, tılsım, nazar gibi olguları ve inandıkları gizli güçleri açıklayabilmek maksadıyla kullanılmışlardır. Söz konusu anlayışı yaşatan kavimleri etkisi altına alan bu durum sanat eserlerine de yansımış dolayısıyla bahse konu varlıklarla, olgular çoğunlukla sembolik anlamlar yüklenmiş biçimleriyle, resimden, heykele, küçük el sanatlarından, mimariye; dokumadan, mezar taşlarına kadar birçok sanat eserinde kendini göstermiştir. Tabiatüstü bu varlıkların ve olguların bazıları evrensel bir sembole dönüşerek başka toplumların da sanat eserlerinde yaygın bir şekilde kullanılmışlardır. Çünkü insan açıklayamadığı soyut kavramları sanat ile somutlaştırmıştır ve açıklamıştır¹. Geçen zaman içinde bu doğaüstü varlıkların ve olguların bazıları, çevrelerinde bir kült meydana getirilerek bazı dinsel törenlerde kullanılmış ve bunun sonucunda dinî bir nitelik de kazanmışlardır. Sümerlerde, Sasânilerde, Hunlarda, İskitlerde, Bizanslılarda Ortaçağ Türk devletlerinde, Uzakdoğu ülkelerinde bu kültün derin izleri vardır. Bu en eski ve en yaygın tabiatüstü varlıklardan biri de *ejder*'dir.

Kökleri ilk çağlara kadar uzanan bu figürün her toplumda farklı anlamlar içerdiği görülür. Hemen tüm Asyalı kavimlerin sanat eserlerinde yer bulan *ejder* figürüne, her toplum kendi inançlarına ve hayat görüşüne göre değişik anlamlar yüklemiş ve farklı isimler vermiştir. *Ejder*; Türklerde "*nek/evren*", Çinlilerde "*lung*", Moğollarda "*moghur*", İranlılarda "*ejdeha/ejderha*" Araplarda ise "*tannin*" adlarıyla anılır².

Kozmolojik ve ikonografik anlamlar yüklenen *ejder* Asyalı toplumlarda güç, kuvvet, bilgelik, bereket, bolluk, yağmur, kötü nazardan koruyucu güç ve uğurun simgesi sayılırken³ İslâm ve Batı dünyasında zararlı, ortadan kaldırılması gereken kötü

¹ T. Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988, s.16,106.

² G. İnal, "Susuz Handaki Ejderli Kabartmanın Asya Kültür Çevresi İçindeki Yeri", *Sanat Tarihi Yıllığı* IV, İstanbul 1971, s.153.

³ E. Esin, "Evren (Selçuklu San'atı Evren Tasvirinin Türk İkonografisinde Menşe'leri)", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* I, 1969, s.178, İnal, a.g.m., s.168.

bir yaratık olarak kabul edilir⁴. İncil'in Vahiy 7-9 adlı bölümünde ejderha ; “Gökte savaş oldu. Mikael ile melekleri ejderhaya karşı savaştılar. Ejderha kendi melekleriyle birlikte karşı koydu, ama gücü yetmedi. Bu yüzden gökteki yerlerini yitirdiler. Büyük ejderha İblis ya da Şeytan diye adlandırılan ve tüm dünyayı saptıran, o eski yılan melekleriyle birlikte yeryüzüne atıldı”⁵ denilerek düşman ilan edilen bir varlık kimliğinde yer alır. Gerek Doğu ve gerekse batı kültürlerinde bu düşsel yaratık her alanda kendine yer bulmuş, masallarda, efsanelerde ve mitolojik olaylarda kimi zaman baş kahraman olmuş, kimi zaman da olay örgüsünde önemli bir rol üstlenmiştir. Türklerin gerek atlı göçebe hayat tarzına sahip olmaları sebebiyle çok sayıda kavim ve toplulukla temas içinde olmaları, gerekse ticaret ve savaş yoluyla irtibat içinde oldukları medeniyet ve kültürlerle etkileşim içine girmelerinden ötürü Türkistan ve çevresinde yaşayan kültürlerden de etkilenecek bu figürü kendi bünyesine alması kaçınılmazdı ve nitekim öylede olmuştur⁶. İnal'a göre bu figürü Türklerin Çinlilerden mi yoksa Çinlilerin Türklerden mi aldığı tam olarak ortaya konulamamakla birlikte *ejder* “Büyük Asya Kültür Çevresi”nin ortak bir ürünüdür⁷. Ejder kimi zaman farklı hayvanların vücut parçalarının birleştirilmesiyle meydana gelen bir karışım⁸ yılan veya timsah ile pars⁹, kuş, balık¹⁰ vb. kimi zaman ise tamamen hayal ürünü bir yaratık olarak tasvir edilir. *Ejder* Çin'de yaşayan halklarda olduğu gibi Türklerde de çok yaygın biçimde kozmolojik ve ikonografik anlamlar yüklenerek kullanılmıştır. Gök ve Yer ile ilişkilendirilen *ejder* her iki kültürde de aynı ifadelerle yerini almış¹¹, bazen yeraltında ve su içinde dolaşırken bazen gökyüzünde uçarken tasvir edilen¹² *ejder*, Türklerde pek çok alanda kullanılmış ve varlığını sürdürmüştür. Türklerin tarih boyunca kullandığı on iki hayvanlı takviminin beşinci yılını *ejder* temsil eder¹³. Kaşgarlı Divanu-Lugati't-Türk'te *ejder* yılı ile ilgili bir metinde Nek/Timsah Yılı girdiğinde yağmur çok yağar bolluk olurmuş; çünkü timsah suda yaşar ifadesiyle konuya açıklık getirilmiştir¹⁴.

⁴ İnal, a.g.m., s.154,169; J. E. Cirlot, *A Dictionary Of Symbols*, London 1971, s.86-87.

⁵ İncil Vahiy 7-9, İstanbul, 1997, s.562.

⁶ İnal, a.g.m., s.158-159;Esin, a.g.m., s.174.

⁷ İnal, a.g.m., s.159.

⁸ Esin, a.g.m., s.162, 168–169.

⁹ Esin, a.g.m., s.168,169–171; Kaşgarlı'daki kayıt ta Esin'i haklı çıkarmaktadır. Kaşgarlı DLT-III de nek: timsah, nek yılanı: Ejderha kaydını düşmektedir. Bkz. Kaşgarlı *Mahmud, Divanu-Lugati't- Türk* (Çev. Besim Atalay), C.III, TDK, Ankara 1992, s.156-156.

¹⁰ Y. Çoruhlu, *Türk Resim Sanatında Hayvan Sembolizmi*, İstanbul 1995, s. 45.

¹¹ Esin, a.g.m., s.164.; Çoruhlu, a.g.m., s.44.

¹² Esin, a.g.m., s.162.; Çoruhlu, a.g.m., s.45.

¹³ O. Turan, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul, 1941, s.25.

¹⁴ Kaşgarlı Mahmud, *Divanu-Lugati't- Türk* (Çev. Besim Atalay), C.I, TDK, Ankara 1992, s.346-347.

Türkler her yıl farklı bir şey olacağına ve o yılın kendine özgü özellikleri olduğuna inanırlar ve bu beklenti ile yılları kendi içinde belirli özellikleri ile ifade ederlerdi¹⁵. Ayrıca dört ana yönü temsilen dört hayvan ve dört renk kullanan Türklerde doğunun sembolü de “Kök Luu”dur¹⁶. Ölümsüzlüğün ve uzun ömrün sembolü olan *ejderin*, kötü nazarlara, düşmanlara karşı koruyucu olduğu, hükümdarlıkla ilgili olarak, kudret, güç, iktidar gibi çeşitli sembolik anlamlar taşıdığı da bilinir. Ejder figürlerinin bulunduğu yapıya ve içinde yaşayanlara mutluluk, bolluk, bereket, adalet ve şifa getirdiğine inanılır¹⁷. Ejderin adalet ve şifa dağıtıcılığına dair rivayetler “Reşideddin Oğuznamesi” olarak bilinen “Oğuzname”de Buqra Han ile oğlu Qorı Han arasında geçen bir hadiseden bahsedilirken anlatılır. Bu bölümde “Div Qayası” adında yüksek bir dağın eteğinde yer alan üç ulu ağaç ve her birinin yanında yer alan “akarçeşme”ler ile her bir ağacın altındaki ikişer “Mavi Ejder” den bahsedilir. Birisi bir suçla itham edilirse hemen vücuduna çeşitli yaralar açılarak bu ağaçların altındaki “Mavi Ejder”lerin bulunduğu yere gönderildiği eğer şahıs gerçekten suçluysa ejderin onu hemen oracıkta yiyerek cezalandırdığı, masum ise yaralarını dilleriyle yalayarak iyileştirdiği anlatılmaktadır¹⁸. Uygur Türkçesiyle yazılmış olan “*İyi ve Kötü Kalpli Prens Öyküsü*” adlı eserde insanlara mutluluk ve yarar sağlayacağına inanılan “çintamani mücevherini” elinde bulunduran varlıktan “Ejderhaların Hanından” bahsedilmektedir¹⁹.

Esin, Türk Sanatı’nda *evren (ejder)* figürünün kullanılmasının Selçuklulardan çok daha eskiye gittiğini ifade ederek Selçukluların bu motifi kendileriyle komşu olan diğer Türk topluluklarından aldığını belirtir²⁰. Kağanlık Yazıtları’nda ve bölgede tespit edilen pek çok sanat ürününde sıklıkla kullanılan *ejder* figürü Anadolu Selçuklu Sanatında da aynı yoğunlukta kullanılmıştır. Ögel, *ejderha* “Önasya’ya Türkler ile birlikte geldi” görüşünü savunmaktadır²¹. Burada bir durumu daha ifade etmek gerekir ki; Ejderha Anadolu’daki Türk esnaf ve sanatkarların piri kabul edilen ve 13. yüzyılın başlarında Anadolu’ya yerleşen Mahmud bin Ahmed el-Hoyî’nin asıl isminin unutulmasına sebep

¹⁵ A. Kök, Kazaklarda Halk Takvimi "Ay Adları, Müşellik Ve On İki Hayvanlı Türk Takvimi" Üzerine 6.Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Türk Dünyasında Güncel Sorunlar ve Çözüm Önerileri Calalabad Kırgızistan 25-28 Mayıs 2008, s.737.

¹⁶ Esin, a.g.m., s.163.

¹⁷ Ejder-Şifa ilişkisi için bkz. M. Önder, “Konya’da Selçuklu Devri Alaiyye Dar’üş-Şifası Yerinde Yeni Bulunan Ejder Sembolü”, *Uluslar arası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri* 4-7 Eylül/1989 Ankara Haz. A. A. Yasa-S. Okay Atılğan, A.K.M.Y., 1997, s.191 197.

¹⁸ Z. V. Togan, *Oğuz Destanı*, İstanbul 1982, s.64-67.

¹⁹ H. J. Russell, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (Çev. Vedat Köken), TDK Yayınları, Ankara 2011, s.21,33,35.

²⁰ Esin, a.g.m., s.174

²¹ B. Ögel, *Türk Mitolojisi*. C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s.561.

olan ve bu ismin önüne geçen bir sıfattır²². Meşhur olan adıyla Ahi Evran'ın adındaki "Evran/Evren" kelimesi "büyük yılan, ejderha" anlamındadır²³ ve burada yine söz konusu şahsın, bilge, üstad, savaşçı niteliklerini güçlendirici bir şekilde kullanılmıştır. Bu durum ejderin Asya'da kullanıldığı anlam ve ifade ettiği soyut unsurların Anadolu'ya kadar taşındığını düşündürmektedir. Türkler Önsya'ya ve İran coğrafyasına gelmeye başladıktan sonra İslam sanatında *ejder* figürleri daha da yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu dönemden itibaren sanat eserlerinde görülen *ejderler*, yılan gibi sürüngen bir hayvanın gövdesine sahip ve özellikle Selçuklu sanatında sıklıkla gövdesi düğüm yapmış bir biçimde, derisi pullu ve çift başlı olarak tasvir edilmiştir. Bazen yılan gibi ayaksız bazen de sadece ön ayakları olan kanatlı ya da kanatsız *ejderlerin* her iki tipi de Selçuklu sanatında, sıklıkla yer bulmuştur²⁴. Zoomorfik bir bezeme unsuru olarak Selçuklu ve dolayısıyla da Anadolu Selçuklu Sanatında yaygın bir biçimde kullanılan *ejder* figürlerinde genellikle sivri kulaklı, iri badem gözlü, açıkbaşlı, sivri dişli, çatal dilli ve kıvrık bir çene yapısına sahip baş tipi ortak bir formdur²⁵. *Ejderha* bazı yayınlarda uzun ve geniş bir gövdenin yanı sıra parıldayan gözlü kocaman bir başa ve çok sayıda dişi olan çok büyük bir ağza sahip, birçok hayvanı rahatlıkla yutan ve korkutan hem karada hem de suda yaşayabilen büyük bir deniz canavarı olarak tarif edilir²⁶.

Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi sanatında, taş kabartmalarda, madeni kapı tokmaklarında, çeşme lülelerinde, ahşap süslemelerde, çini ve keramikler üzerinde pek çok örneğini gördüğümüz *ejder* figürleri ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmış ve örnekleriyle yayımlanmıştır²⁷. Öney ve İnal'ın yaptığı çalışmalarda 12. ve 13. yüzyıl

²² M. F. Köksal, *Ahi Evran ve Ahilik*, Kırşehir 2008, s.5.

²³ M. Bayram *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Konya 1991, s. 76; M. F. Köksal, a.g.e., s.5.

²⁴ İnal, a.g.m., s.157; ayrıca bkz., O.Eravsar, "An Essey of St. George in the Anatolia During the Medieval Ages", ANODOS, Studies of the Ancient World, 6-7/2006-2007, s. 165-172.

²⁵ G. Öney, "Anadolu Selçuklu Sanatında Ejder Figürleri" *Belleten*, XXXIII/130, 1969 s.171.

²⁶ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. G. İnal, a.g.m., s.153-181.

²⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Öney, a.g.m., s.171-192; G. İnal, a.g.m., s.153-181. Çoruhlu, a.g.e; Önder, a.g.m., s.191-197; Y. Önge, "Anadolu'da Ejder Başlı Madeni Çeşme Lüleleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.1, Ankara, 1970, s. 183-185; B. Karamağaralı, Ahlat Mezar Taşları, Ankara 1992 H. Acun, "Ejder Motifli Kapı Tokmakları ve Değişik Örnekler", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan*, Ankara,1993, s.1-19; K. Bilici, "Cizre Ulu Camisi Kapı Tokmaklarının İkonografik ve Kronolojik Değeri Üzerine Bir Etüt", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan*, Ankara, 1993, s.73-86; M. Denктаş, "Divriği-Eğrisu Köyü Çeşmesinin Ejder Başlı Lülesi", *Motif*, S.35 (Ekim-Kasım-Aralık'03), 2003, s.22-24.

eserleri ele alınmış, tanımları yapılarak tasnif edilmiş ve figürlerin ifade ettiği düşünülen değişik anlamları üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmada ise Niğde’de bulunan İlhanlı Dönemine ait eserler üzerinde yer alan *ejder* figürlerinin 19. yüzyıl Hristiyan Türk eserlerine yansımaları ve etkileri üzerinde durulacaktır.

Ejder figürlerinin yer aldığı yapılardan ilki Niğde’nin Hamamlı Köyü’nün güneybatısında bugün Manastır Tepe adıyla anılan mevkide yer alır ve Gordiason Kilisesi olarak adlandırılmaktadır²⁸. Eser kuzeyinden Kayardı Bağları’na giden yolun geçtiği bir araziye yerleşmiştir (Foto: 1).

Giriş açıklığının biraz yukarısına muhtemelen inşa kitabesini yerleştirmek maksadıyla açılan kitabe yuvası boştur. Açıklığı en dıştan kuşatan düz silmenin, kapının biraz yukarısına gelen bölümüne boydan boya uzanan ve boya ile yazılan bir kitabe yerleşmiştir²⁹ (Foto: 2). Kitabeden eserin tarihine ait herhangi bir bilgi okunamamakla beraber kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre kilise 1846 yılında yapılmıştır³⁰.

Üç nefli bazilika planındaki yapı, doğusunda yer alan ve içten yarım daire, dıştan çokgen planlı üç apsisi ile doğu-batı doğrultusunda bir arsaya konumlanmıştır. Kilisenin narteks bölümünde örtü sistemini taşıyan sütunların başlıkları birbirinden farklı tiplere ve süslemelere sahip olacak biçimde ve iki sıra halinde düzenlenmiştir. Dış sırayı meydana getiren sütunlar cephe aksının kuzeyinde üç ve güneyinde üç adet olmak üzere toplam altı adettir (Foto: 1). Söz konusu sütunlardan kuzey yönde ve iyon tipinde düzenlenmiş ilk sütunun başlığında diğerlerinden farklı olarak *ejder* ve kuş figürlerine yer verilmiştir. Simetrik bir düzenlemenin görüldüğü başlığın batı yüzünün alt kısmı bir sıra sarkıtla sınırlandırılmış ve hemen bu sıranın yukarısına yerleşen üçgen formlu bir vazunun/kâsenin içine kafalarını daldırmış, kuyrukları birer ok ucu şeklinde sona eren ve adeta birer volüt gibi kıvrılan gövdelerin tam ortasına gayet stilize ve yayvan bir palmet motifi yerleştirilerek köşelere sekiz yapraklı birer rozet yapılmıştır (Foto: 3). Kuzey yüzünde yine en altta bir sıra sarkıt ve hemen yukarısında zeminini, yaprakları yelpaze şeklinde ve çanak kısmı balıksırtı çizgilerle süslenmiş bitkisel bir bezeme ve bunun üstünde karşılıklı iki *ejder* figürü ile bu figürleri yukardan kuşatan kemer formlu bir mimari süsleme yer alır. Başları profilden ve ters yöne bakar biçimde verilen *ejderler* boyunlarından hem birbirlerine hem de ortadaki bitkisel motife bağlanmış şekilde tasvir edilmişlerdir. Alt ve üst çeneleri kıvrılan, iri dişlerinin arasından dışarı

²⁸ F. Hild - M. Restle, Kappadokien (*Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos*) Tabula Imperii Byzantini 2, Wien 1981, s.184.

²⁹ Grek harfleriyle yazılan kitabe tarafımızdan günümüz Türk alfabesine şu şekilde aktarılmıştır: Pou Azez Eklesai Suvaian Kaiserili Enterlikten Phak.....Metamorposis Giartemtzi Olsun Tzumle.

³⁰ F. Hild - M. Restle, g.e., s.184.

uzanmış kıvrık, sivri dillere ve iri badem gözlere sahip başların enselerinde yele gibi birer çıkıntı yer almaktadır. Gövdeleri volüt gibi kıvrılan *ejderlerin* kuyrukları birer ok ucu biçiminde sonlandırılmıştır. Kuzey yüzün süslemeleri, her bir *ejderin* kıvrılan gövdelerinin hemen yukarisından başlayan ve birer çarkifelek parçasını andıran bezemeler ile bunların yukarisına gelen köşelere sekiz yapraklı birer bitkisel motif yerleştirmek suretiyle tamamlanmıştır. Aşağıdan yukarı doğru kademeli bir biçimde derinlik azalmakta ve en üstte tamamen yok olmaktadır (Foto: 4). Başlığın doğu yüzünde yine en altta bir sıra sarkıt ve hemen yukarisında gövdelerinden tek düğümlerle birbirine dolanmış iki *ejder* figürü yer alır. Başları profilden, verilen iri badem gözleri ve keskin iri dişli bir çenesi olan *ejderlerin* ağızları bu defa kapalı tasvir edilmiş olmakla birlikte dişleri ve dilleri görülür. *Ejderlerin* her ikisi de baş aşağı gelecek biçimde ve gövdeleri adeta birer volüt gibi iki tarafa kıvrılarak tasvir edilirken kuyrukları da ok ucu şeklinde sonlandırılmıştır. Bu bölümün üst köşelerine yerleştirilen sekiz yapraklı birer bitkisel motif bezemeyi tamamlar (Foto: 5). Başlığın güneye bakan yüzünde, sepet kulpu kemer formunda bir mimari unsurun kuşattığı merkeze yerleştirilmiş çift başlı bir kuş ve onunla mücadele halinde birer *ejder* figürü yer alır. Başlarından biri doğuya diğeri batıya bakan kuşun gövdesi cepheden başı profilden verilmiştir. Yelpaze tipi bir kuyruğa sahip olan kuş her iki ayağıyla yarım daire formu birer geometrik şekli tutarken tasvir edilmiştir. Kuşun iki tarafında bedenleri birer volüt gibi kıvrılmış ve kuyrukları ok ucu şeklinde sona eren iki ejder figürüne yer verilmiştir. Başları profilden verilen her iki ejder kıvrık çenelere ve iri badem gözlere sahiptirler. Doğudaki ejder kuşun bu yöne bakan başını yutmuş batıdaki ejder ise aynı yöndeki kuşla mücadele eder pozisyonda yapılmıştır. Bu yüzün üst köşelerinde yer alan sekiz yapraklı birer bitkisel motifle süsleme tamamlanmıştır (Foto: 6).

Bu yapıda görülen diğeri iki ejder figürü binanın giriş açıklığının yukarisına yerleştirilen ters “T” formu ve farklı renkli bir taşın üzerine yapılmış bir haçın iki yanında konumlanmıştır. Söz konusu haçın altında harap olduğu için ne olduğu anlaşılamayan siyah renkli dairesel formu bir taş vardır. Ejder figürlerinden sol taraftakinin ağzından bir mızrak çıkarken bir başka mızrak diğerrinin ağzına saplanmak üzere yönelmiş biçimdedir. Yılan kavi bir forma sahip olan figürler kanatlı, iri kulaklı ve dört ayaklıdır. Adeta birer deveyi andıran ejderler uzun boyunlarını öne doğru eğmekle birlikte başları gidiş istikametlerinin tersine dönerek ağızları açık bir şekildedir. Haçın kollarının yukarisında kalan boşluklar ise birer melek figürü ile doldurulmuştur (Foto: 2).

Ejder figürlerinin yer aldığı yapılardan ikincisi Niğde'nin kuzey-batısında ve merkeze 12 km mesafedeki Küçükköy'dedir. Köyün dışında bahçe ve bağlar arasındaki bir araziye yerleşmiştir. Eserin inşa kitabesine bulunmamakla beraber kaynaklar

yapının 1834 yılında yenilendiğini ve Hagios Nikolaos'a atfedildiğini bildirmektedir³¹. (BİNA?)

Üç nefli bazilika planında inşa edilen eser, doğusunda yarım daire planlı üç apsisi ile doğu-batı doğrultusunda kuzeye doğru meyilli bir arsaya konumlanmıştır. Örtü sistemi beşik tonozlarla sağlanan yapının inşa malzemesi, tamamen düzgün kesme taştır. Eserin batı cephesinde çapraz tonozla örtülerek üç ünite halinde düzenlenen narteks bölümü yer alır. Yapıyı dört yönden kuşatan, moloz taşlarla inşa edilmiş duvarlar oldukça geniş bir avlu meydana getirmektedir (Foto: 7).

Hagios Nikolaos Kilisesi'nde yer alan ejder figürlerinden ilki bir silme şeklindedir. Güney duvarının, doğu ucunda yer alan pencereye biraz mesafe ile başlayan ve apsilerin saçak altından devamla kuzey cephede güneydekiyle simetri oluşturarak son bulan silmenin her iki ucuna birer ejder başı yerleştirilmiştir. Geriye bakan başlar iri badem gözlere ve kocaman ağızlara sahiptir ve sivri dişlerinin arasından dilleri de görülebilmektedir. Güney cephede yer alan baş sağlam olarak kalmakla birlikte kuzey cephedeki tahrip olmuştur (Foto: 8). Ejder figürlerinden ikincisi ise yapının kuzeybatı köşesinde yer alan kemerli ve haç tonozla örtülmüş bölümdedir. Ejder figürü söz konusu bölümün batı tarafta yer alan açıklığını kuşatan ve kuzeye atılan kemerin istinat ettiği üzengi taşına işlenmiştir. Sarmal, pullu bir gövdeye sahip olan çift başlı ejderin iri gözleri, iri sivri dişleri, kulakları vardır. Alt ve üst çeneleri kıvrılan ejderin, başlarından biri dişlerinin arasından dışarı su ve diğerinden alevler fışkırmaktadır. Başlardan kuzeydeki ağzını yukarı doğru açmış ve içi içe iki katman halinde işlenmiş suyu yukarıya püskürtmektedir. Güneydeki ise ileri doğru bakar pozisyonda ağzından bir bulutu andırır kıvrımlara sahip alevleri püskürtmektedir (Foto: 9-10).

İlhanlı hâkimiyetinin etkisini iyiden iyiye hissettirdiği ondördüncü yüzyılda Niğde'de inşa edilen, Niğde Sungurbey Camisi ve Niğde Hüdavend Hatun Türbesi gibi iki mühim binada birçok figürle birlikte ejder de yer alır. Niğde'deki Hüdavend Hatun Türbesi'nin (M.1312-13) batı tarafında sivri kemerli bir sağır nişin içinde yer alan çift başlı kartalın kanat uçları ince birer boyun şeklini alarak alt ve üst çeneleri kıvrılmış, çatal dilleri ileri çıkmış, badem gözlü ve kulaklı birer ejder başı şeklinde sonlandırılmıştır. Kartalın kıvrık birer gaga ve sivri kulaklara sahip başlarının kendi içlerinde düğüm yaptığı yere bağlanmak suretiyle yerleştirilen bir insan başı da burada yer almıştır. Sungurbey Camisi'nin (M.1335) eyvan gibi düzenlenmiş doğu taç kapısının kuzey ve güney duvarları stilize kıvrık dalların çerçevelediği panolara bölünmüştür. Bu panoları kuşatan dalların aralarındaki boşluklarda ve bu dalların uçlarında stilize olmak üzere çok sayıda hayvan başı ile hayvan kabartmaları yer almaktadır. Kuzey duvardaki panoya işlenmiş kabartmalar arasında, birde sivri dişli alt ve üst çeneleri kıvrılmış ve dili dışarı çıkmış ejder başı yer almaktadır (Foto: 11).

³¹ Hild–Restle, a.g.e.,s.294

Her iki yapıda görülen ejder figürleri ile Hristiyan Türklere ait olduğu anlaşılan ve yukarıda bahsi geçen yapılarda yer alan ejder figürlerinde biçim ve düzenleme açısından yakınlıklar olduğu gibi yüklenen anlamlar bakımından da benzerlikler olduğu kanaatindeyiz. Biçim ve düzen bakımından; Niğde Hüdavent Hatun Türbesinde yer alan çift başlı kartal ejder kompozisyonu ile Hamamlı'daki kilisenin narteks bölümünde birbirinden farklı tiplere ve süslemelere sahip iki sıra halindeki sütunların dış sırasında yer alan, kuzey yönde ve iyon tipindeki ilk sütunun başlığında düzenleme bakımından benzerlik olduğu kanaatindeyiz (Foto: 6-12). Fotoğraflardan da kolaylıkla anlaşılabileceği üzere türbede yer alan çift başlı kartalın kanat uçları alt ve üst çeneleri kıvrılmış, çatal dilleri ileri çıkmış, badem gözlü ve kulaklı birer ejder başı şeklinde sonlandırılırken; Hamamlı Kilisesinde başları profilden verilen kıvrık çenelere ve iri badem gözlere sahip her iki ejderden doğudaki kuşun aynı yöne bakan başını yutmuş batıya bakan baş ile aynı yöndeki ikinci ejder ise mücadele halinde tasvir edilmiştir. Buradaki düzenlemenin benzerliğinin yanı sıra bir başka benzerlikte çift başlı kartal ve ejderin bir arada kullanılmasıdır.

Burada bu düzenleme iki hayvan arasındaki mücadele³² şeklinde yapılmıştır. Aynı sütunun kuzey yüzündeki düzenlemede ise bitkisel bezemelerle birlikte karşılıklı başları profilden, ancak ters tarafa bakar biçimde verilen iki *ejder* figürü boyunlarından hem birbirlerine hem de ortadaki bitkisel motife bağlanmış olarak tasvir edilmişlerdir. Bu durum hayat ağacının altında bekleyen ejderleri akla getirmektedir³³. Aynı kilisenin giriş açıklığının yukarısına yerleştirilen ters "T" formu ve farklı renkteki taşın üzerine yapılmış bir haçın iki yanında yer alan ejder figürlerinden soldakinin ağzından mızrak çıkarken bir başka mızrak diğerinin ağzına saplanmak üzere yönelmiştir. Yılan kavi forma sahip figürler kanatlı, iri kulaklı, dört ayaklıdır ve birer deveyi andıran uzun boyunlarını öne doğru eğmiş başlarını ters tarafa dönerek ağızları açık bir şekilde tasvir edilmişlerdir.

Form açısından benzerlik gösteren diğer figürler ise Sungur Bey Camisinde yer alan ejder ile Küçükköy Kilisesinin kuzeybatı köşesinde yer alan kemerli ve haç tonoz örtülü bölümün batı tarafındaki açıklığı kuşatan ve kuzeye atılan kemerin istinat ettiği üzengi taşına işlenen çift başlı ejderdir. Her iki ejderin başları iri gözleri, iri sivri dişleri, kulakları, kıvrık alt ve üst çenelerinin formu açısından benzerlik gösterir. Söz konusu ejder tipik Selçuklu dolayısıyla da Asyalı ejder formundadır³⁴ (Foto 10-15, 19).

³² M. S. Pekak "Mustafapaşa (Sinassos), Konstantin ve Helena Kilisesi, Kilise I, Kilise II, Kilise III, Kilise IV", *Edebiyat Fakültesi Dergisi / Journal of Faculty of Letters* Cilt/Volume 26 Sayı/Number 1 (Haziran/June 2009) s 171. KAAM'da bulunan 444 no'lu elyazmasında: "...Küçük Asya Rumlarının simgesi iki başlı kartalı ejderhalarla boğuşurken..." şeklinde ifadeler yer almaktadır.

³³ B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, I. Cilt. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 541.

³⁴ Bu resimler için bkz. Öney, a.g.m., s.171-192; G. İnal, a.g.m., s.153-181; Karamağaralı, a.g.e, Res. 290; H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, 1986, s.96

Bunların yanı sıra Küçükköy Ejderi'nin pullu gövdesi Asya ejderlerini andırmaktadır (Foto16, 19). Başlardan kuzeydeki ağzını yukarı doğru açarak içi içe iki katman halinde/durumda tasvir edilen suyu yukarı doğru püskürtmektedir. İleriye bakar pozisyonda ki diğer ejder ise ağzından bir bulutun kıvrımlarını andırır şekilde alev püskürtmektedir. Küçükköy Ejderinin hem ateş ve hem de su ile birlikte tasvir edilmesi, üzerinde hayatın iki önemli unsurunu birlikte barındırması ve başka bir bakış açısıyla hem iyi hem de kötü olarak değerlendirilebilecek yer ve gök ejderini tek bir gövdede birleştirmesi anlamlarına gelebilir. Nitekim Esin, gök ejderinin hükümdar, sıcaklık, ateş, parlaklık gibi mefhumlara karşılık geldiğini yani “yaruk/parlak” (Çince’de yang) kavramını karşıladığını, yer ejderinin ise yer-su ilkesi doğrultusunda yer-su mabutları, kış, soğuk, su, “karanlık/kararık” (Çince’de yin) kavramlarına tekabül ettiğini ifade etmektedir³⁵.

Konumuzu teşkil eden ejder figürü hemen her kültürde kullanılan ortak bir unsur olarak görülmekle birlikte her kültürde aynı düşünceyi ve aynı olguyu ifade etmeyebilir. Bu sebeple kimi kültürlerde kötü, kimi kültürlerde iyi anlamlar yüklenerek kabul edilmiştir. Özellikle Uzakdoğu’da ve Asya’da yaşayan halklar arasında adaletin, iyiliğin, yeniden doğuşun, bilgeliğin, erdemin, hikmetin, yağmurun, bulutun, suyun, sağlık ve uğurun sembolü olarak kabul edilen ejder, Arap, Bizans ve Batı dünyasında daima kötülüğün ve şeytanın sembolü olarak kabul edilmiştir. Niğde’deki Hristiyan yapılarında yer alan ejder figürlerinin kimi zaman iyi kimi zaman kötü kabul edilen sembollerden seçilerek düzenlenmesi burada farklı bir bakış açısının olduğunu düşünmemize sebep olmuştur. Özellikle, Karamanlılar olarak adlandırılan Hristiyan Türklerin yaşadığı bu bölgede ve onların inşa ettikleri kiliselerde bu ikircikli durum kendini göstermektedir. Hemen her tür yapıda kullanılan ejder figürü bazen bir çörtende bazen bir kilisenin gergi demirinin bağlantısında bazen bir üzengi taşının üzerinde karşımıza çıkabiliyor (Foto 16, 20). Hristiyanlaşan Türkler arasında Kuman-Kıpçak Türklerinin olması³⁶ ve bu Türk boyu arasında ejderin aile ocağını koruyan bir unsur olarak kabul edilmesi³⁷ bu yapılarda ejder figürünün Hristiyan anlayışının dışında ki bir sembolik anlamda kullanılmasını anlaşılır kılmaktadır. Kaldı ki aynı figür Gök Türk ve Uygur kağanlarının kitabelerinde gökten gelen kut’un sembolüdür³⁸, Türk sanatında sıkça yer verilen ve ikonografik anlamlar ihtiva eden hayat ağacının da koruyucusu ve

³⁵ E. Esin, *İslamiyet’ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s.46.

³⁶ Y. Anzerlioğlu “*Tarihi Verilerle Karamanlı Ortodoks Türkler*”, *Hacı Bektas Veli Araştırmaları Dergisi*, Güz 2009, Sayı.51, s.180.

³⁷ V. Paşayeva, N. Paşayev, “Ejder Desenli Azerbaycan Halıları”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi / Journal of Institute of Fine Arts*, 2005 Sayı 15, s.103.

³⁸ Esin, a.g.e. s.92.

bekçisidir³⁹ (Foto 19- 21). Üstelik bu kullanım birden fazla yapıda kendini gösterince bunun bir tesadüften daha ziyade bilinçli bir kullanımın ürünü olduğunu düşündürür. Bu durum Karaman Türklerine ait yapıları inşa eden Hristiyan ustaların Selçuklu eserlerinin hem düzenlemesinden hem sembolik anlamlarından önemli ölçüde etkilendiği kanaatini doğurur. Hristiyan Türkler bir taraftan Asya'dan taşıdıkları inanç sisteminde yer alan figürlerin anlam ve form bütünlüğünü korumaya çalışırken, öte taraftan mensubu oldukları dinin icapları doğrultusunda hareket etmek zorunda hissederek; hem Asyalı hem Hristiyan inançlarının gereğini aynı anda, aynı eserde vücuda getirmek suretiyle her iki tarafın isteklerini de yapmaya çalışmış ve bu sebeple hep bir ikilem içinde kalmışlardır. Müslüman Türkler ise İslâm'ın tasvire bakışının farklı yorumlanması sebebiyle ve bu yeni dini öğrendikleri Arapların etkisiyle Asya'dan getirdikleri bu geleneksel figürü bazen diğer süsleme unsurlarının arasına serpiştirmişler bazen de bu figürü gizleyerek ya da stilize bir hale dönüştürmek suretiyle kullanmaya devam etmişler aynı ikilemi onlarda yaşamışlardır.

KAYNAKÇA

- ACUN, H., "Ejder Motifli Kapı Tokmakları ve Değişik Örnekler", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan*, Ankara, 1993, s.1-19.
- ANZERLİOĞLU, Y., "Tarihi Verilerle Karamanlı Ortodoks Türkler", *Hacı Bektas Veli Araştırmaları Dergisi*, Güz 2009, Sayı.51, s.171-188.
- BAYRAM, M., *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Konya 1991.
- BİLİCİ, K., "Cizre Ulu Camisi Kapı Tokmaklarının İkonografik ve Kronolojik Değeri Üzerine Bir Etüt", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan*, Ankara, 1993, s.73-86.
- CİRLÖT, J. E., *A Dictionary Of Symbols*, London 1971, s.86-87.
- ÇORUHLU, Y., *Türk Resim Sanatında Hayvan Sembolizmi*, İstanbul 1995, s. 45.
- DENKTAŞ, M., "Divriği-Eğrisu Köyü Çeşmesinin Ejder Başlı Lülüsi", *Motif*, S.35 (Ekim-Kasım-Aralık'03), 2003, s.22-24.
- ERAVŞAR, O., "An Essey of St. George in the Anatolia During the Medieval Ages", *ANODOS, Studies of the Ancient World*, 6-7/2006-2007, s. 165-172.
- ESİN, E., "Evren (Selçuklu San'atı Evren Tasvirinin Türk İkonografisinde Menşe'leri)", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I*, 1969, s.178, İnal, a.g.m., s.168.

³⁹ G. Öney, "Artuklu Devrinden Bir Hayat Ağacı Kabartması" *Vakıflar Dergisi*, VII. İstanbul 1968, s. 35; Ögel, a.g.e. s.541.

- ESİN, E., *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s.46.
- HİLD, F. - RESTLE, M., *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos)* Tabula Imperii Byzantini 2, Wien 1981, s.184.
- İNAL, G., "Susuz Handaki Ejderli Kabartmanın Asya Kültür Çevresi İçindeki Yeri", *Sanat Tarihi Yıllığı IV*, İstanbul 1971, s.153.
- İNCİL, İstanbul, 1997.
- KARAMAĞARALI, B., *Ahlat Mezartaşları*, Ankara 1992.
- KAŞGARLI MAHMUD, *Divanu-Lugati't- Türk* (Çev. Besim Atalay), C.I, TDK, Ankara 1992.
- KAŞGARLI MAHMUD, *Divanu-Lugati't- Türk* (Çev. Besim Atalay), C.III, TDK, Ankara 1992.
- KUEHN, S., *The Dragon in Medieval East Christian and Islamic Art*, Leiden Boston, 2011
- KÖK, A., "Kazaklarda Halk Takvimi "Ay Adları, Müşellik Ve On İki Hayvanlı Türk Takvimi" Üzerine" 6.*Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Türk Dünyasında Güncel Sorunlar ve Çözüm Önerileri* Calalabad Kırgızistan 25-28 Mayıs 2008, s.735-751.
- KÖKSAL, M. F., *Ahi Evran ve Ahilik*, Kırşehir 2008.
- MENGÜŞOĞLU, T., *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988.
- ORKUN, H. N., *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, 1986.
- ÖGEL, B., *Türk Mitolojisi*, I. Cilt. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- ÖGEL, B., *Türk Mitolojisi*. II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- ÖNDER, M., "Konya'da Selçuklu Devri Alaiyye Dar'üş-Şifası Yerinde Yeni Bulunan Ejder Sembolü", *Uluslar arası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri* 4-7 Eylül/1989 Ankara Haz. A. A. Yasa-S. Okay Atılğan, A.K.M.Y., 1997, s.191 197.
- ÖNEY, G., "Anadolu Selçuklu Sanatında Ejder Figürleri" *Belleten*, XXXIII/130, 1969 s.171.
- ÖNEY, G., "Artuklu Devrinden Bir Hayat Ağacı Kabartması" *Vakıflar Dergisi*, VII. İstanbul 1968, s. 35; Ögel, a.g.e. s.541.
- ÖNGE, Y., "Anadolu'da Ejder Başlı Madeni Çeşme Lüleleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.1, Ankara, 1970, s. 183-185

- PAŞAYEVA, V-PAŞAYEV N., “Ejder Desenli Azerbaycan Halıları”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi / Journal of Institute of Fine Arts*, 2005 Sayı 15, s.103.
- PEKAK, M. S., “Mustafapaşa (Sinassos), Konstantin ve Helena Kilisesi, Kilise I, Kilise II, Kilise III, Kilise IV”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi / Journal of Faculty of Letters Cilt/Volume 26 Sayı/Number 1 (Haziran/June 2009) s 171.*
- RUSSELL, H. J., *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (Çev. Vedat Köken), TDK Yayınları, Ankara 2011, s.21,33,35.
- TOGAN, Z. V., *Oğuz Destanı*, İstanbul 1982, s.64-67.
- TURAN, O., *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul, 1941, s.25.

Foto:1-Hamamlı Köyü Kilisesi.

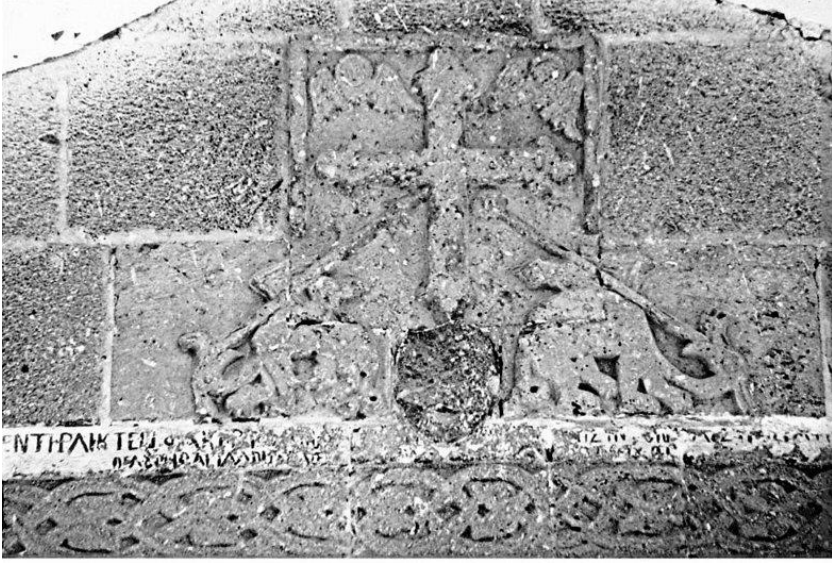

Foto:2-Hamamlı Köyü Kilise Onarım Kitabesi.

Foto:3-Hamamlı Köyü Kilisesi Ejder Figürlerinin Yer Aldığı Sütunun Batı Yüzü.

Foto:4-Hamamlı Köyü Kilisesi Ejder Figürlerinin Yer Aldığı Sütunun Kuzey Yüzü.

Foto:5-Hamamlı Köyü Kilisesi Ejder Figürlerinin Yer Aldığı Sütunun Doğu Yüzü.

Foto:6-Hamamlı Köyü Kilisesi Ejder Figürlerinin Yer Aldığı Sütunun Güney Yüzü.

Foto:7-Küçükköy Hagios Nikolaos Kilisesi.

Foto:8-Küçükköy Hagios Nikolaos Kilisesi Apsisini Kuşatan İki Başlı Yılanın Güney Cephede Yer Alan Başı

Foto:9-Küçükköy Hagios Nikolaos Kilisesinde Ejder Figürlü Üzengi Taşı.

Foto:10- Burdur Susuz Han Portal Mihrabiyelerinde Yer Alan Ejderler.

Foto:11- Burdur Susuz Han Portalinde Yer Alan Ejder.

Foto:12- Kayseri Karatay Han Portalin İç Yüzünde Yer Alan Ejderler

Foto:13- Kayseri Sultan Han Köşk Mescidinde Yer Alan Ejderlerden.

Foto:14- Kayseri Sultan Han Köşk Mescid Güney Duvarındaki Ejder Başı Şeklinde Biten Kuyruk.

Foto:15- Ahlat Mezar Taşlarından Yer Alan Bir Ejder Figürü (B. Karamağaralıdan)

Foto:16-Küçükköy Hagios Nikolaos Kilisesinde Yer Alan Ejder Figürü.

Foto:17-Niğde Sungurbey Camisi Doğu Kapısındaki Ejder Figürü.

Foto:18-Niğde Hüdavent Hatun Türbesindeki Çift Başlı Kartal ve Kanat Uçlarındaki Ejder Başları.

Foto:19 Karabalgasun Yazıtı
Olarak Bilinen III. Uygur
Yazıtındaki Ejderler(H.Namık
Orkun'dan)

Foto:20 Niğde Üniversitesi Kültür ve Sanat Evi'nin Ejder Başlı Çörteni.

Foto:21- Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin Taç Kapısında Yer Alan Hayat Ağacı ve Ejderler.